

ԱՆԱԾԻՏ

ՀԱՆԴԵՍ ԱՐԾԵԱՅ

Ազգային, Գրական, Գեղարուեստական

Ժ. ՏՄԻ 1908

ՅՈՒՆՎ. ՓԵՏՐ. ՄԱՐՏ-ԱՊՐԻԼ

Թիւ 1-2-3-4

Գրական նորութիւններ

Առաւել Սիւնեցիի Ազգագիրք, հրատարակւիւն
Հ. Պոտուրեանի. — Հ. Արսէն Վալիկեանի
քաղվածութիւններ :

Պատկերով առաջին անգամ չէ որ կը տպագրուի 1791ին տպուած եւ 1798ին երկրորդ տպագրութիւն մը ունեցած է այդ գործը. բայց այդ կրկին տպագրութիւնները եկած անցած են անանց հետք ձգելու. Սիւնեցիի անունը անմասօք էր մնացած. Հ. Զարպանէլեան իր « Հայ մատենագրութեան պատմութեան » մէջ հաջիւ կը յիշատակէ զայն Այդ մոտացումը անհրաժեշտ էր զարմանել, Առաքել Սիւնեցի մեր միջնադարեան գրականութեան առաջնակարգ գէմբերէն մին է. եթէ Կ. Երզնկացի քնքուչ ու քաղցրաշունչ միտախրական է, Առաքել Սիւնեցի վայրագ, մոլեռանդ, արուարչաշունչ հզօր քերթողն է վանական ցըրերններուն, տեսակ մը ռամիկ նարեկացի, անհաշիւ ու վարենի, բայց նոյնքան ինքնատիպ, եւ իր լաւ կտորներուն մէջ՝ իսկական եւ ուժեղ քանաստեղծ :

Առաքել Սիւնեցի, բաց ի Աղաւզիտէն, Թողած է նաեւ բաւական բազմաթիւ քնարերգական քերթուածներ — որոնց հաւաքածուն ի մօտոյ պիտի հրատարակէ Հ. Պոտուրեան — ինչպէս եւ արձակ գրութիւններ, Այս վերջիններուն մասին ո եւ է ծանօթութիւն չունիմ. բաւ-

նաստեղծութիւնները տեսայ վերջին անգամ Վե. Նեաիկ գանուած միջոցիս. անոնցմէ մին, Տաղ վառն աւուր հոգեկարի զոր արդէն իսկ օրինակած էի 1898ին Վե. Նեաիկ գանուած միջոցիս. հրատարակած եմ Անանիիս մէջ երկու տարի առաջ. այդ քերթուածին թէ՛ տնեղոտ, չգուռ, գուռաճոխ ոճը եւ թէ՛ ճարտար տաղաչափութիւնը ուշագրաւ թուած էին ինծի. կտորը կը կրէր « Առաքել » անունն իբր հեղինակ, բայց չէի գիտեր ո՛վ էր այդ Առաքելը. նոյնպէս հրատարակած եմ Վառն ցանցանց դժոխաց սարսաղ-գեցիկ կտորը՝ առանց հեղինակի ճանչնալու : Հ. Պոտուրեանի չնորհիւ ստուգուեցաւ որ « Հոգեկարքի տաղ »ը Առաքել Սիւնեցիինն էր ինչպէս եւ « Վառն գժոխաց »ը որ Աղաւզիտի մէկ հատուածն է :

Առաքել Սիւնեցիի գեանքին վրայ դեռ ոչինչ գիտենք : Այդ մասին տեղեկութիւն ստանալու համար պէտք է ուղասենք « տաղերու » հատորին, որուն սկիզբը Հ. Պոտուրեան մտադիր է ղնել կենսագրական եւ քննական ընդարձակ յուսալքական մը, արդիւնք չին ձեռագիրներու մէջ իր երկայն ու համերատար խուզարկումներուն Աղաւզիտի հակերճ նախադասին մէջ, Հ. Պոտուրեան սաչափը միայն կ'ըսէ թէ Առաքել Սիւնեցի կ'ապրէր ԺՄ. դարուն եւ Սիւնեաց նաւահաղին մարտապիտ-եպիսկոպոս էր :

Առաքել Սիւնեցիի գործը — Աղաւզիտ, տաղեր, եւ՝ ապահովապէս՝ նաեւ արձակ գրութիւնները — զրեթէ բոլորն ալ իբր ներշնչման աղբիւր ունին աստուածաշնչական, միտախրական կամ խրատական նիւթեր. բացառութիւն կազմող կտորները. — ինչպէս ջանի մը կարճ տաղեր՝ աստղագիտական աւանդութեանց տաղաչափութեմ աղականութիւն են : Հետաքրքիր ու սուր միտք մը եղած եւ ժամանակին հայ եւ օտար կրօնական մատենագրութիւնէն բաւական բան կտորացած ըլլալ կը թուի : Իր գործերուն մէջ տարբերու. բազմութիւնը, բարդութիւնը,

այլադասութիւնը նկատելի է, Աստուածաբանը, քարոզիչը, բարոյախօսը, քնարիբանալի, գիւնգիւնգիւր, աղօթողը, աշուղը իրար կը խառնուին հոն: Լեզուն ստորին գրարարի եւ աշուղի նման խառնուրդ մըն է: Դժբաղդաբար կը պակսի ճշտակը՝ որ այդ բոլոր քարոզութեան մէջ ներդրուածութիւնն ինչն է: Առաքել Սիւնեցի աշուղապետն անհաւատարմ է. տաղերուն ստուար մասը ձանձրանայի ու տափակ խրատարանութեամբ մը տողորուած է, Աղանգիրին հրեք քառորդը անընթեռնելի է, — թէպէտ այդ ամենէն ձանձրանայի կտորներուն մէջ ալ տեղ տեղ կը պատահին ուժեղ տողեր եւ շատուածներ: Իր մեծ թիւրութիւններն են երկարաբանութիւն, կրկնութիւններ, անհիշէք բացատրութիւններ, գէշ կազմուած ֆրազներ: Կրկնութեանց եւ աւելորդաբանութեանց մասամբ պատճառ եղած է այլադասական տաղաչափութիւնը որը Սիւնեցի կը սիրէ յաճախ գործածել, եւ որ կը ստիպէ յիշքը յաճախ մըր երկարածից այլաբանին բոլոր տառերուն սկսող տուններ չարելու համար՝ արդէն բուռածը յեղեղեղ կամ անխմատ ու թոյլ յաւելուածներ կարկտել, Ատի սակալն մին է միայն այդ թիւրութիւնը բացատրող պատճառներէն: զիսեւորը՝ ճշտակի պակասը, դրական նուրբ կրթութեան մը բացակայութիւնն է. պարզ տաղաչափութեամբ գրուած տաղերուն մէջ ալ գրեթէ միշտ նոյն թիւրութիւնը կը նկատուի:

Այս բոլոր բացասական կողմերուն հանդերձ, ինչ որ կայ Սիւնեցիին մէջ լաւ, այսինքն վեց եօթը տաղ եւ Աղանգիրին մէկ երրորդը, բաւական է իրեն տալու շատ փայլուն ու առանձնապէս կեցող մը մըր հին գրականութեան մէջ: Տաղերուն մէջ ամենէն գեղեցիկներէն են, բայց ի ոգեւար հոգեւոյն քստմենքի ուղեւորութիւնը երգող քերթուածէն որ Անանիոսի մէջ երեւաւ, միասնական սիրեղ մըր առ «Բաղձալին Յիսուս» զոր Հ. Պոտուրեան 1906ին հրատարակեց Բաղմալիկին մէջ, երկու երեք տերթող Աստուածանայա, ու Վասն փառաց արդոնք տրոգոսով քերթուած մը: Առ քաղաքն ինչն Յիսուս տաղը, գործողաբար՝ չափազանց երկայն, զմայելի առններ կը պարունակէ, ուր բանաստեղծը շատ ինքնատիպ կերպով ներշնչուելով երգ երգոցէն քնարիբանական ամենափափուկ գեղեցիկութեանց կը բարձրանայ:

... Դու ի վերայ ձաղկեալ լերաց
Անուշադոտ խնկարեւոյց՝
Ճառագայթն լուսով փառաց,
Քիւնտեսելի սպիտակացաւ:

... Թէ տեսնուեն քու հոգի-դիւմի՛,
Որպէս շուշան լուսով ձաղկի՛,
Եւ որպէս հոյր սիրով վառի՛,
Փափաքելով քեզ նշանի՛:

... Կաթն ու խորիւն ի քոյ՞մ շերտանց

Բրդեխալ բաշխես պտքեալ անձանց .

Դու ճառագայթն արեգակաց՝

Ջիւ արասցես լուսամասինց :

... Եղ արտառուացս իմ սասուկային

Համայն գրկելի հեղեղեցին .

Յոյց ինձ ըզգէմք քո կրկնին

Անկեակերպ եւ լուսմանի :

Աստուածանայ «գովքերը» շատ անհաւատար են. նրա՛ն հազար անգամ ծամծմուած, հասարակ տեղիք դարձած նրա թիրէն է այդ տուններու եկեղեցական քերթուածներուն համար. բայց երբ՝ ի՛նչ քնքուշ տողեր կը գրանենք Սիւնեցիին այդ չարքին մէջ, ի՛նչ աղետոս պատկերներ՝ նրբօրէն արտայայտուած՝ դաշնաթաւ տողերու մէջ .

... Դամբար լուսմանի,

Ջիւղ կառնաց Լոգին,

Ջարեգակն անշէջ ձագերն հոգոյն ի բանտին

... Տուգ եւ լուսափայլ խնկին .

Ըզքեղ արժարեաց Լոգին .

Հետով քո լցցա երկին,

Անձառ լուսով մայր Սուրբ Կոյս :

Սիւնեցիի տաղերուն յարաբերաբար ամենէն կատարեալ ու փողփողուն կտորը՝ «Վասն փառաց սրբոց» քերթուածն է. հոս՝ Սիւնեցի ապացուցած է որ գիտէր այնքան թարմ ու պայծառ գոյներ չողացնել սուրբերուն երանութիւնը նկարելու համար որքան որ մտայ ու արհաւիրալից գոյներ էր ստեղծած՝ մեղաւորներուն անձկութիւնը, սարսափը կամ յաւիտենական տանջանքներուն զարտաբանող պատկերացնելու համար: Այդ տաղը, եթէ չունենար բանի մը թոյլ տողեր եւ կրկնաբան աւելորդ տուններ, իր տեսակին մէջ հրաշակերտ մը պիտի կարենար նկատուիլ. կը զնեմ ստորին գեղեցիկագոյն տուններ .

... Բանին գերեզմանը,

Ցաւնն հոգացեալ մարմինը, զին մը մտնել է :

Գունով զարդարին .

Արեգակեակերպ մարմնով՝ որ անցնելոյ է :

Դասը դասը պրտակին

Անկէս զաւարն փառոյ՝ որ պատմելոյ է :

Երկիր երգող,

Որպէս գինն սպիտակ դառնայ՝ զի Տըր գալոց է :

Ջարդարին երկին,

Եօնապարտակ լոյս Կառնան՝ բան զոր հիմայ է :

Երեսնութիւնը

ԱՐԱՐ.

Ճառագայթաձև սուրբ Խաչն՝ զայլ լոյս ամփոփէ :

Ընդ Խաչին ծագմանն

Ջարքըն հրեղինացն հոսին , անհուն(1) բանակ է :

Թիֆուրըն(2) Յուդեայ

Մարմնով ընդ հրեշտակս խառնին՝ և այլ բանեկոյ(3) չէ :

Ժառանգնն ըզկեանս

Նոյն անմահացեալ ժարմովն , և այլ մեռնելոյ չէ :

Ի ծայն ահագին

Հողմն ամպախալաց հրէշմամբ՝ Աթուքն իջանէ :

Լուսեմա՞ դասից

Մարդիկ ընդ հրեշտակս Յուդէին , և այլ վայր զայլ չէ :

Խայտալով հրեմուին ,

Երկինք Արքային սպասն , այնմ որ զայլոց է :

Ծագի ի վերուստ

Անճառ ճառագայթն Աստուած՝ որ պատմելոյ չէ :

Կառք լուսեղինացն

Հազար հազարաց յայտնին , որ Յիւ զայլ չէ :

Հաստատին ի յօրս

Աթոռքն փառաց լուսովն , այնքան տեսանէ :

Ջայն քայքայզուրան

Հրէկն ի գուրթնոց դասն՝ զմայլումն որոց է :

Ղամբարքըն կուսից

Արեգակնապէս վառին , և այլ անցնելոյ չէ :

Ճառագայթի լուսոյ

Հասն ի մարմնոյ նոցա , գինչ արեգակնէ :

... Յաթու ծաղկածին

Բազմեալ հանգիցեն մարմնով՝ զոր միտք չըվկայէ :

Նըստեալ ընդ աքնէ

Երկինք Արքային փառոց՝ որ պատմելոյ չէ :

Մատ են ու անհունք՝

Որպէս զփռի որ չողայ՝ ընտրեալք ի Հօրէ :

Որպէս եւ զաստեղս

Փայլին ի կանառս երկինք՝ որ ընկնելոյ չէ :

... Ջահք անշիջելիք(4),

Յայնմ առագաստին վառին՝ որ անցնելոյ չէ :

... Ռամիկ հողեղէնք

Թագ սուրումնան հասնին որ մեզ գուման չէ :

... Տարեայ յօնեանս

Ի տուն հայրական յերկինս՝ բազմեալ հանգուցէ :

... Յանկայի սեղան

Պապկս բարութեամբ լընեալ՝ նոցա պատրաստէ :

Իիմ այն սեղանոյն

Ձէ մեզ գիտելի այսօր՝ Յէ ո՛րպէս իցէ :

Փափկացեալ յազին

Յայն աստուածային սեղանն՝ որ անցնելոյ չէ :

Քրիստոսի Փրկչին

Որ բան ըղբիշտակս ի վեր՝ զմարդիկ կու դասէ :

Տամբ փառք Անդին ,

Եին որ զհողմոյ տոեղեմալքս՝ այսպէս պըսակէ :

Սիւնեցիի էական գործը սակայն , Աղամ-
գիրին է : Հոն կը գտնենք տաղերուն մէջ յայտ-
նուած բոլոր յատկութիւններն ու թերութիւն-
ները , եւ աւելին : Այդ գործը մեր նախնեացմէ
մնացած միակ երկարատունչ վիպաքերթուածն է՝
մարդկային գրականութեան ամենէն մեծ նիւ-
թերէն մէկուն վրայ գրուած , եւ որ ունի որոշ
ինքնատուրութիւն եւ իր մէկ քանի մասերուն
մէջ գրական մեծ գեղեցկութիւններ. Շնորհալի
Յիսուս Որդին կամ Վիպասանութիւնը , Թիկու-
րանցիի Արտաւորը , Առաքել Բաղդեցիի Յո-
վասափու պատմութիւնը եւ ասոնց նման մէկ
քանի սակաւաթիւ գործերը զոր այս ճիւղին
մէջ արտագրուած են մեր նախնիք , շատ վար կը
մնան Աղանգիրէն , որուն հետ կրնայ բաղդա-
ուիլ միայն Յատմանի Ասեմանը , թէպէտ այս
վերջինն ալ՝ բարոյական ու գեղեցկագիտա-
կա՝ տեսակէտով՝ Աղանգիրին բարձրութեանը
չի հասնիր : Յայտնի է որ Սիւնեցի այդ գործը
գրելու համար օգտուած պէտք է ըլլայ ասա-
ուածարանական տարրերուն մէջ՝ օտար եւ հայ
եկեղեցական մատենագրութիւնէն , բայց գործին
զուտ բանաստեղծական , երեսակայական , վի-
պական մասին մէջ՝ որ կարեւորագոյնն է իր
անձնական ներշնչումէն հանած ըլլալու է ամէն
բան : Իր քերթողական քմայքը , մարդուն անկ-
ման հեղեմթիւն թելադրելու հոխ նիւթէն հա-
պտուած , զայն արտայայտելու համար է բոլոր
իր կրցած հնարքներովը , Թէ իր ձեռնարկը ըմ-
բռնած է ոչ միայն իրր եկեղեցույ մարդ , այլ
եւ՝ մանաւանդ՝ իրր բանաստեղծ , առեկա որոշ
կը յայտնուի սա հանգամանքէն որ մեռնոյն
քերթուածը երեք անգամ չարագրած է , իւրա-
քանչիւր անգամ զգգուն մնալով երեւան եկած
արդիւնքէն՝ վերսկսած է գործը նոր ձեւով : Հ-
Պոստրեանն հրատարակած է երեք քերթուա-
ններն ալ ետեւէ ետեւ . Աղանգիրի Գ-ը , որ ա-
ռալին փորձն է , Աղանգիրի Բ-ը , որ երկրորդ

(1) Ձեռ. յանձնում . — Յերես՝ յանձնում բանալի :

(2) Ձեռ. քիթղունքն : (3) Ձեռ. քամանելոյ :

(4) Ձեռ. անժիւղանելիք :

փորձն է, աւելի համառօտ են քան Աղամգիրի Առ որ վերջինն ու վերջնականն է, եւ ունին իրենց յատուկ յատակագիծք եւ մասնաւոր շարադրութիւն. առն մը չկայ զոր նախորդ երկու փորձերէն նշոյնութիւնմա առած ու պահած ըլլայ վերջնական ձեռն մէջ. առաջին շարադրութիւնները սրբազանով չէ որ կազմած է վերջինը. նորէն գրած է:

Պատի նախընտրէի որ Հ. Պատուեան, փախանակ երեք Աղամգիրները ետևի. ետև հրատարակելուն, (ինչ որ կրնայ երեք մասով գործի մը տպագրութիւնը թողուլ), հրատարակած ըլլաք իբր Սինեզոյ յերթումը մի միայն ընդարձակ ու վերջնական Աղամգիրը, իսկ միւս երկուքը աւարեւոր տառով նոյն երես մէջ: Գրական հասարակութիւնը պէտք է միայն կարգաւ վերջնական շարադրութիւնը Աղամգիրին, միւս երկուքը գրազէտներու, եւ բանասէրներու հետարբերութեանն ու քննութեանը միայն կրնան ծառայել:

Աղամգիրը (կը խօսիմ միայն վերջնական շարադրութեան վրայ) ոչ միայն ունի այն բոլոր թերութիւնները զոր նշանակեցի վերեւ Սինեզի տողերուն վրայ խօսելով, այլ եւ յատակագիծի խառնաշփոթութեան, բազմազան յիշատակներու արտակարգ անհամաձայնութեանն ծանցիկ պակասութիւնները: Գործը շատ լուր կը սկսի. առաջին գլխուն մէջ բանաստեղծը կ'ըրգէ, այնպէս եւ Ազած ու Եւային ստեղծագործութիւնը, յետոյ կուգայ դրամատիկ նշարագրութիւնը եւ Ազածի երամսթեան արտայայտութիւնը, յետոյ՝ պատմութիւնը գաւին լոր նախածակէզ Սատանն ու իր հետեւորդները կը սարքէին Ազամն ի կորուստ մղելու նամար, յետոյ՝ օրի կիրպարանք մտած Ստամին նախդիպումը եւ այն ճեռն ու այս վեր ոյն խառնումը, յետոյ՝ Ազամայ անկարծ Եւայի խօսքն ուն ազդեցութեանը: Մինչեւ հոս, իսկական վիճերգութիւն մըն է, ուր գործողութիւն մը կը սկսի ու կ'ընթանայ, հետզհետէ բարդանալով, զէպ ի եղբարական վախճանը. մինչեւ հոգ, որքան ալ պատմութեանը ունենայ զանազանութիւններ, կրնութիւններ, աւելորդութիւններ, բանաստեղծի մը գործն է, որ իր նիւթը աչքին առջեւ ունենայով կը քալէ չիտակ. բայց տակդ յանկարծ յատակագիծի չիօթութիւնը կը սկսի. Ազած ու Եւա կը սկսին ողբալ, եւ իրենց աչ ողբերուն մէջ կը նախատեսեն մարմնէն բաժնուող հոգիին անմիութիւնը հոգեվարքի օրումն մէջ եւ անոր պայքարը դեւերուն հետ (տեսակ մը վարիանթ Անանիոսի մէջ տպւած տալիս), յետոյ՝ իրենց զատաստանին տեսարանը եւ Ժոթութիւն չարախանքներուն ամբողջական դւարանման պատկերներ. Եւ այդ բոլորին մէջ կը տեսնեն ոչ թէ դիւերը երկուքը միայն, այլ մանաւանդ իրենցմէ բլխելիք բոլոր անհամար մարդկային սերունդները, իսկապէս՝ բանաստեղծը իրեն է որ այլապէս՝ Ազամի եւ Եւայի բերնով՝ կ'ողբայ, կը սարսափի, կը զառանգէ՝ խորհելով՝ հոգեվարքի, զատաստանի ու զԺոթելի

արհաւիրքներուն: Ազամայ ու Եւայի բուն ողբը, ինչպէս եւ մեղքին յետոյ Աստուծոյ եւ նախածային խօսակցութիւնը՝ որուն ընտանեօրէն կը յայտնէ աչ ողբը, Աղամգիրին մէջ կը գտնուի միջնադարեան վանականի այս միջառանջային տեղիքէն շատ յետոյ՝ չարին իսկութեան, բարւոյն զանկութեան, մարդուն (Աստուծոյ պատկերը ըլլալուն) նուիրումով աստուածաբանական գլուխներէ ետքը. եւ այնուհետեւ՝ արդէն բանաստեղծը, իրազը իր նիւթին իրական շաւիղը կը կորսնցնէ, եւ կը մօտորի աստուածաբանական-խառնատակարար անմիւրը: Եւ անեղբօրէն երկար ու կրկնապես խորհրդածութիւններու մէջ, — Լուսն զանկապէս խորհրդոց կողմէն որ առաւ յԱղամգիր՝ երեք երկուր դուրս, Թե վասն է՞ր ի իրողը ետեղի գլխուն եւ ոչ յայդ նիւթոց, Լուսն զարեց որ մարտիք եւ լիարային, վասն հանեմաստեղծեան նախնոյն ընդ Տեառն, եւ գործեալ լաւ՝ զ՝ Լուսն կողմէն խորհրդոց . . . Այլ ետ խորհրդոյ վասն կողմէն . . . , Խառնալ խորհրդոց մեծ՝ լակիրնին սուրբ կրկնելոց գերեզմանին, Դաւաւայ վասն մահու եւ յուրաքեան Տեառն որ ի մեզ խորհրդապէս, եւն:

Աստուածայանութեան այդ հեղեղին մէջ, ոչ միայն մէկը կը կորսուի, այլ եւ բանաստեղծին տաղանդն ալ, որ այլ եւս ուրիշ բան չ'ընէր այլ միւսական սկզբնական իմաստականութեան այդ բոլոր անմեջ հասարակ-տեղիքները անյազ անարժանով մը տաղաչափօրէն յեղեղելու հազիւ միջով ընդ մերթի՝ մէկ քանի յայդ տողերու, սերուն պատկերներու, փայլուն հաստեղծներու մէջ ինքզինքը կը գտնէ, ինչպէս կողմին նուիրումն ի՞նչ, դիտուն եւ մանաւանդ վասն Չարին դիտուն՝ մէկ քանի ստաներուն մէջ:

Իրական Աղամգիրը կ'ամբիօրուի ուրեմն՝ բառ ին՝ վեց եօթ գլուխներու մէջ. բայց տաղանդը որ անոնց մէջ կը յայտնուի, բուսական է Առաջին Սինեզիին անուշիկ անկորուստ պահելու: Առաջին դուրսը կը սկսի սքանչելի տողերով որ արարչագործութիւնը կ'երգեն:

Նախ քան զկեցալսս ամենեկեան՝
Երբորգումբին անկական,
Անոր, անոր եւ անտման,
Նա գայաջոց գէս ամենայն:

Նախ յայլից արար գիւղէն,
Երբորդ՝ ըստեւ հաճելէ,
Երբոր գոյականը լուսնոյն,
Չորորդ՝ գտարեցրէն հիւնեղէն:

Երկրն անյայտ եւ՝ անպարտաստ,
Հուրն ի վերայ նորին տաղաստ,
Հողն ի վերայ բլրին բոլաստ,
Հուրն հողմոյն կայր առազաստ:

Վերացուցաւ գլուխ ի ծովն՝
Արար գլխաւորն չորեղեն,

Երայ գատակրս հողեղէն ,
Ի քնակութիւն մեզ համարեն :

Եստեղծ եւ զբախտըն բարձրագոյն ,
Մառս եւ ծաղկունս ի նմա անդին ,
Պէս պէս կերպիս լուսափայլուն ,
Ջի քնակութիւն վիթ մարդոյն :

Մաղկեաց զերկին լուսաւորոց ,
Արեգակամբ եւ աստեղոց ,
Ձեռնսս երկի ինչ ծաղկոց ,
Ջի քնակութիւն մեզ հրեռանոց :

Դժբաղդաբար այդ գլխուն շարունակութիւնը թոյլ է . վիպերգուն՝ յանկարծ՝ քերթողական բարձունքէն տիրացուական ճաշիճին մէջ կը թաւալի :

Թրկորդ գլուխը , գովք դրախտին գեղեցկութեան եւ Աղամայ երանութեան , զմայլելի տուններ կը պարունակէ, եւ՝ եթէ բանաստեղծը ջնջած ըլլար այդ գլխուն կէտ որ կրկնութիւն է կամ թոյլ, գոնար մը պիտի ըլլար այդ կտորը՝ Տեսէք սակախ ինչ չղզողուն գոյներ է գտած Սրինեղին՝ նկարելու համար փութքը Դրախտին ու դեռ մաքուր նախամարդուն .

Էր փառք դրախտին անպատմելի ,
Ջընաղատես եւ սերալի ,
Մաղկանքն տայր փայլել փայլի ,
Արեգական նման եւ լուսնի :

Դէմքն Աղամայ փառք ծաղկեալ ,
Եւ որպէս լոյս ձառագայնեալ .
Յովմունք լուսոյ անտի հոսեալ
Եւ որպէս հոյր փայլատակեալ :

... Ջինք հայիկ պայծառ փայլեր ,
Աստուած ի նմա միշտ երեւէր ,
Եւ ճառագայն լուսոյն հոսէր ,
Ջանձամբ իւրով փայլատակեր :

Մարմնով զերծ զանի եր լուսնեկալ ,
Եւ Յալաքեղի լուսով ծաղկեալ .
Միտքն ու հոգին պայծառագեալ ,
Եւ ինքն ընկ փառս իւր հիացեալ :

... Աջօրն Աստուած հայեալ հրճուելու ,
Ջնայն ականքոց առեալ զմայլեր ,
Յանձնախնաման հոտն որ բուրբ ,
Սիրտը բերկրեալ անձամբ Յըմբըրէր :

... Անդ լոյս սիրոյն ճառագայնէր ,
Եւ խնդրուեամբ փառքն փայլէր .
Ուրախութիւն յորդափոխէր
Եւ հրեռանաւց ձայնըն հրեւէր :

Երբորդ գլուխը Աղամայիտին էական հաս-

ուածն է եւ թէպէտ՝ դարձեալ՝ պակասաւոր՝ կը պարունակէ տարրերեակ գեղեցկութիւններ . Առաջին մասին մէջ կը տեսնենք Սասանը , որ՝ Աղամայ փառքն ու երանութիւնը նկատելով նախանձէ գալարուած՝ ի ժողով կը գումարէ իր հետեւորդ բոլոր գեւերը , որպէս զի միջոց մը խորհրն Մարդը ի կորուստ մասնակու . Իր հրամանով « երկաթէ հրահալոց » ին մէջ կը բերին կը նետեն « չարին բոլոր արկած » ներք , ու կը կազմեն « չարին պատկերը » , այսինքն գործիքը , մեքենայութիւնը որով պիտի կործանեն Աղամայը . յետոյ կը յօրինեն մահաբեր Գինին , « դառն եւ մրուր խաւարային » ըմպելին , որ չարին բոլոր ազդեցութիւնները իր մէջ կը կեդրոնացնէ եւ թասին համեմատ որով պիտի մատուցուի » իր կորստաբեր յատկութիւններէն այս կամ այն պիտի փոխանցէ Մարդուն : Այս ամբողջ մտքին մէջ բանաստեղծին երեւակայութիւնը աշխոյժ ու ասեղծագործ կը յայտնուի , բայց արտայայտութիւնը շատ խառնակ , անհաւատարմ , անձաշակ ու միթէ մոեթ է , բաց ի, մէկ քանի հատուածներէ ուր ոճը սուր , սողկերը ամուր ու յստակ , պատկերները ինքնատիպ են : Յետոյ , իր տեսնենք Սասանը որ օձի կերպարանք առած՝ կուգայ , իր բոլոր թոյներովը զինուած՝ Եւային կը մտնենայ , խոտակցութիւնը Եւայի հետ՝ բառական ճարտար կերպով՝ յղացուած ու գործադրուած է : Յաջորդ կտորը ուր Եւա , խաբուեալ , արգիլուած պտուղը կ'ուտէ եւ ուտելէն յետոյ զգալով իր սխալն ու անկումը՝ կը տառապի , շատ կենդանի է ու հզօր (եւ բանաստեղծը « արգիլուած պտուղ » ին պատկերին տակ ինքնուած խորհրդանշանը , կուսական անմեղութեան քայքայումը՝ ցանկութեան հրարքին տակ , իրապաշտ յանդգնութեամբ մը որոշ ցոյց տալ ուզած ըլլալ կը թուի) :

Առեալ զպտուղն յերում ծնուին
Դողայր մարմնով ստուեալ հոգին .
Ջի գուշակը բխումն տրին
Ջկուրստ անմին իւր դաւազան :

Բացեալ գրեթէ չի տեսնուի
Մամեաց զլիւնքն օձի լեզուն .
Ջմաղկոն մահու որ ի պտուղին
Նա կըլաներ բոլորովին :

Յանկարծ լինէր ի հիացման ,
Ետն զոր ոչ կարծի յիջեան .
Խելցին զլուսոյն զգալամուճան ,
Լինել խաւար գիշերանման :

Կայր մորմոքմամբ ի կըլեքման ,
Դ աղակալեր հառաչածայն .
Սաստիկ զգէր որպէս զանքան ,
Եւ ճիշ բառնայր մոլեգնական :

Նա զարտաւաստ սաստիկ հոսէր ,

Լալով միշտ զանն իւր հնդիւղեր ,
Որպէս սգաւոր զհեքսն փետեր ,
Եւ արեամբ զանն իւր շաղախեր :

Որպէս մոյեալ ինչ կատարէր ,
Որ եւ բզմա բազկին ուտէր ,
Քուսնի հատեալ՝ հանգիստ չուներ ,
Յաղաղակէն ոչ դադարէր :

Յերկէս հայել՝ ալքն մըմներ ,
Դիտել գերկիր՝ միշտ խաւարէր .
Տես եւ յառաջ տարակուսէր ,
Յաջ եւ յահեակ միշտ երբեր :

*Իսկ տեսարանը Ադամի եւ Եւայի միջեւ ,
ուր Եւա Ադամը իր անկմանը մէջ քաշելու ,
իրեն բաղդակից ընկու չամար հարկ եղած խօս-
քերը կը գտնէ խորապէս կանացի նրբամտու-
թեամբ մը , զմայելի է , եւ ապշեցուցիչ՝ այդ
բարբաբոս վանականին մօտ .*

Եկն առ Ադամ որպէս տար ,
Մերկ , խայտաւակ , անամաւար .
Ադամ տեսեալ զեա գարմանայր
Թէ զի՛նչ եղն այզմը պատմաւ :

Ասաց Թէ՛ Զի՛ կուտա դու , կի՛ն ,
Զի՛ հառաչես ողորմագին .
Այդ ի՛նչ չարիք որ քեզ եկին ,
Ո՛ր է քո լոյս պատմութեանն :

« . . . Զի կողակէն իմ ցանկալին
Լուսով ծածկեալ էր ի մարմին .
Դու գարշելի խաւարային ,
Դեմք քո դըմնի՛կ ամենեւին : »

« . . . Ասէ Թէ՛ Զիս Զարն խաբեաց
Պողով ծառոյն զոր Տէրն յայտնեաց .
Ար ծեռօք իմ իրացած
Եւ մերկացայ յանձու փառաց :

Բայց Թէ դու սէր ունիս ընդ իս՝
Փռնով լըսէ քո կողակցին .
Առ կեր եւ դու զպտուռս ընդ իս ,
Զի մնամ ընդ քեզ ես ի դրախտիս :

Թէ կայր քո սէր ընդ իս՝ նախկին ,
Այդ սէրն այսօր երեւեացին .
Վասն սիրոյ քո Արարչին
Յիշեա՛ եւ զմեր սէրն առաջին :

« . . . Ես որ դիպայ այս փորձութեան՝
Մեռեալ ի հող դառնամ անմամբ ,
Հողիս տանջի անանց մահուամբ :
Թող դու մընա՛ս յայդ խնդութեանն : »

« . . . Մի՛ մեղադրեք զիս դու , ո՛վ կին ,
Ես նոյն սիրովն եմ առաջին ,
Բայց Թէ ուտեմ զպտուռ ծառին ,
Ես քեզ նըման պատուհասիմ :

« . . . Զի՛նչ արասցուք ցաւօց քոյին .
Մոլորելովք ընդ քանաւորին ,
Քեզ բըժըկել չէ հրեարին ,
Զի նենգեցիր դու Անհասին :

Դու ըզբժիշկըն խոցեցեր ,
Եւ զդեղ ցաւօղ հեղեալ հոսեր ,
Դու որ զԱստուած գառնացուցեր՝
Ջատ ի նմանէ այլ ո՛վ է դեղ : »

Ուրախացաւ կինն ի հոգին ,
Զի ետ սիրով զպատահալին .
Հընար զլուսն Զըրուա հոգին՝
Սիրով խաբել զմարդն առաջին :

« . . . Պատիժ չարեաց պատուհասին
Զոր խառնացաւ Տէրն յանցողին ,
Ես նախ ստեղծի պատուիրանին ,
Պատուհասն այն էր զինչ եկին :

« Ես նենգեցի Տէրն բախի ,
Քիս դիպաւ նետ պատուհասին .
Զոր ինչ պատիժ կայր յանցողին՝
Դաւց չարն այս էր զինչ եկին :

« Մինն էր պատուէրքն հրամանին
Եւ մին պատիժ յանցաւորին .
Ես որ մարտեայ լնդ հրամանին՝
Քիս դիպաւ նետ պատուհասին :

« Տես հակառակ դու Արարչին
Որպէս եւ ես մեղայ նախկին .
Թէ դու սիրով ուտես վառն իմ ,
Իմ նենգութեան մեղքն ջընջին :

« Զիս վաւերն քո յօրինեաց Տէր ,
Զի՛նչ քեզ ունի մեծ՝ անձառ սէր .
Թէ դու ուտես՝ զմեղք քո չի՛նչ ,
Եւ վաւերն քո զիս չարտաքնէ :

« . . . Թէ դու զփրկելն իմ կու կամիս ,
Սիրով ակաւն դընես բախիս .
Ա՛հ , ճաշակեա՛ եւ դու ընդ իս ,
Զի մնամ ընդ քեզ ես ի դրախտիս : »

« Բայց Թէ հասէ նա զիս միայն ,
Քեզ ո՛վ իցէ այլ օգնական .
Ահա ես կամ ի կրկնեման
Եւ յարտառուս հառաչածայն : »

Խալարեացաւ մտքն Ադամայ
Յօրժամ ետես խաբեալ զԵւա ,

Կամեր լըսել բանից նորա ,
Ջի ունէր սէր մեծ ընդ նրա :

Տարակուսեալ լինէր յանձին
Կեռո՞յ լըսել թէ Արարին ,
Խելքն ընդ աշարն գլխացին ,
Եմոդ զԱստուած եւ ոչ ըզկին :

... Քանզի էր կէս մարմնոյն մեռեալ ,
Կիսոյն ապրիլ ոչ էր հընար .
Վասն այն կերան անսեմարար ,
Ջի գլուխն օտից էր խմարհեալ :

Առեալ եւ նա զկայծըն հըրոյ ,
Ջարտուդ մահուն բոլորեւոյ ,
Ետ ի բերան բաղմամբ յուսոյ ,
Վասն եւայի ազատելոյ :

Տեսարանը աւելի երկար է քան ինչ որ յիշատակեցին . դուքս ձգեցի այն մասերը որ թոյլ են կամ կոչոյ :

Աստուծոյ եւ նախամոլոյն միջեւ տեսարանը՝ անկուճէն յետոյ , ոչինչ ունի ուշադրաւ . աստուածաշնչական հեքեաթին քիչ մը երկարաբան տաղապատումն է . եւ ցաւային այն է որ Սիւնեցին , յաւականանայով ժԱԱ. գլուխով դուր Աստուած պէտք եղած կ'ըսէ Աղամին ու Եւաին , ԺԲ. զլուխ մըն ալ դրած է ուր միեւնոյն բանը կը կրկնէ՝ աստուածաբանական ձանձուր նայի մանրախոսութիւններով , եւ ԺԳ. զլուխ մը ուր Աստուած կ'ուղղէ օձին ճառ մը անհանդուրժելի երկարութեամբ եւ անզուգական իւ մաստախոթեամբ փեղողուոյց . ԺԴ. եւ ԺԵ. զլուխները որ կը հետուին , կը պարունակեն Աղամայ ու Եւայի ողբեր , ահռելի երկարութեամբ եւ աւելորդաբանութիւններով ծանրաբեռն , բայց ի փոքրիկ կտորէ մը , զոր բանաստեղծը իբր ատանմին քերթուած՝ « Ողբ Աղամայ » դրած է (այդ կտորին տեսչութիւն տողերը Տէր Առաքեալ կը կապեն) եւ որ հիմաւի կտոր մըն է , միակը Աղանգիրին մէջ որ կատարեալ է .

Տեղիք չունի եւ ցանցատեան
Եւ ոչ պատճառ ինչ խնդրեման .
Սիրտ իմ պսիւն գիտ յերեման
Եւ յարտաւան հաւաքամայն :

Եթէ Յարլիմ ի տան սըրտին ,
Ոչ ցանկարտի առ իս հոգիս .
Եւ թէ յայտնեմ զսորբորդս որ յիս՝
Յտոսի աշխարհս ըզմայն գութիս :

Ըսեալ մասամբ հոգեկանին
Եւ անգամբ քոյր մարմնիս
Ողբամ զդոս հաւաքային
Ջոր վայելէ ցանցոց ազգիս :

Այն իմ ցեղու զօնանս գեոտոյ .

Սիրտ իմ բղիւխ զվրտակ ցաւոց ,
Մտոց տանջիմ ի խորհրդոց ,
Անձամբ վառեալ որպէս զբոց :

Ռամիկ մատուցս իմ ցաւգին
Ջարեաց պըտուլս ինձ քաղցին .
Եւ ատամնիցս իմ դըմային
Ջմաղձը մահու հաշակեցին :

Անձ իմ ինձ ամպ եղի չարեաց ,
Ջանձրեւ ցաւոց ինձ հեղեղեաց .
Համարց ցոյշն որ ինձ հոսեաց՝
Պէպէտ կըսիմքս տնօրէնեաց :

Քաղաւ ըզցաւս զանգամն՝
Փունջ կապեցի որպէս շուշան .
Փուշ եւ տատակ կըկըճական՝
Եղին պըտուզն ինձ անվախճան :

Եւայ խորհուրդս իմ անգագար ,
Ջի հրով վառեալ կամ հաւաքար .
Սիրտս եւ խորհուրդս անսեմարար
Ինձ գոթեմ տըլին ինձ չար :

Ասաց ինձ տալ փառս ընդհանուր .
'Ի սա ցաւկացայ միտք իմ կոյր .
Ջեւօքս առ զքնուծեանս հոյր ,
Մըճուր լըղի դառն եւ մըրուր :

Լըղել սըրտիս ոչ ցանկարտիմ ,
Լայով ցաւս իմ ոչ փաքատին .
Անցեալ փառացն ոչ հասանիմ՝
'Ի ի տանջանայն ոչ ազատիմ :

Միւս շարքը նախամոլոյն ողբերուն , որ կը յաջորդէ Աղամայ եւ Եւայի մեծ տեսարանին եւ որ չորս գլուխ կը բռնէ (Դ. Ե. Զ. Է.) , առաջին տողերուն մէջ նախամոլոյն պատշաճ խօսքեր կը պարունակէ , բայց արդէն իսկ երկրորդ գլխուն մէջ , ինչպէս դիտել տուի վերեւ , խօսողը այլ եւս Աղամ կամ Եւան չեն կրնար ըլլալ՝ որքան միջնադարեան վանական մը , որ մահուան , դատաստանի եւ դժոխքի պատկերներուն զարնուրանքը կ'երգէ . կարելի էր անշուշտ որ բանաստեղծը Աղամին ու Եւային մարգարէական տեսիլ մը վերագրէր ուր իրենց աջիկն երեւար իրենցմէ սերելիք բովանդակ մարդկութեան ապագայ չարարանքը , գոքադուրթիւնը , եւ՝ ժաւանակներու կատարածին իրենց եւ իրենց անհամար զաւակներուն կրելիք տառապանքը յաւիտեական դժոխքին մէջ . առիթս չէ խորհել Սիւնեցին . մեղքին գործուելէն անմիջապէս յետոյ , երբ դեռ Աստուած դիրենք չէ արտաքսած զբախտէն , երբ դեռ զաւակ մ'իսկ չեն ունեցած , յանկարծ երկուքը մէկ կը տեսնեն ոչ միայն իրենց հոգւոյն՝ մահուան օրը՝ դեւերուն ձեռքով խոշանջուելու , այլ եւ կը տեսնեն իրենց հոգւոյն հետ՝ բոլոր մեղաւորներուն հոգիները

ադրէին իսկ «կայան»-ին մէջ հաւաքուած, —
ախպիսի ատեն մը երբ իրենց երկուքէն ուրիշ
մեղաւոր չկար: Այդ չորս գլուխները, մասնա-
կանօր մերթիւն երեքը, պատճ է կարաւ իբր ա-
ռանձին թերթուածներ, եւ՝ այդպէս անսնդ
հիանալի են, Սիւնեցիի մասնէն հօգոր քերթը-
ւածներու կապը կրնան զատուիլ, միայ լեցուն
ըլլալով հանգերն ծանր թերթութիւններով: Եւ,
հիւսիսը քերթուածն է մանէն զգոտնուած հո-
գիւն եր առաւոր ուղեւորութիւնը կը կատարէ
միջոցին մէջ դէպ ի հանգերնեալ ախարհը, խա-
ւառներն օգիտուն մէկէն, ուր դուները կը պաշա-
ւակն ու կը գրեցնի դիւքը:

. . . Դէմքն ալակերպ եւ ահագին
Ջարիւրական կիրպարանին .
Հուր ցլանայ յօրնգաց նոցին
Եւ պաօարէ զգերեալ հոգին :

... Զայնիւ գոչեն յոյժ սաստկապէին
Որպէս նայեմունք յորոտս ամպին ,
Եւ ի ճըշիւ ծայնից նոցին՝
Սարսեպա հոգւոցն նրաաղին :

... Հոտ գաբշումեանց յոյժ զագրագին
Որ ի դիւաց դասէն բուրին .
Զմահ աղծբումեանըն տաղտկալին
Առեալ հոգոցն քալտակին :

Շուրջանակի պատեն զոգին
Ըստ վեց շաբաթանց որով յանցին ,
Ի վեր ի վայր յաջ ' անցկին
Ցետ եւ յառաջ մորցեալ կրօուին :

... եւ դողանքն գոյմամբ նոքին,
— Այո՛, այո՛, աչք մեր տեսին.
Զարկածը չարեաց միտք ի դմին՝
Ի սկզբանէ մինչ ի վերջին : »

2. գլխի տեսին է վերջին դասաստանին,
այս նիւթին վրայ մօր հին բանաստեղծներէն
չատուր գրած են, մանաւորապէս Նարեկացին,
որ քանի մը հօգօր էջեր ունի առոր նուորուած.
Սիւնեցւոյն այս կտորն ամենէն ուժեղներէն մին
է այդ չարքին մէջ:

Յորժամ դըրունք երկնից բանին ,
 Էինի հընչաւոնք ահագնազիւն ,
 Դասք հընդինացն ի վայր հոսին ,
 Մինչ գի թափուլ մինալ երկին :

Յայնմամ ինի բարբառ իողոյ ի
Նըման ամպոց որոտալոյ .
Կոյէ զմարմին ի խորս նիւնոյ՝
Կալ առաքի Յեառն Լնուոճոյ :

Ցայնժամ փեռնալքն աճենեքեան
Յառնենի եւ գան ի դատապատան:

Ումանք զինչ լոյս արեգական ,
Ումանք խաւարի դիւաց նըման :

Ջորեքերպեան աթոռ դրնին ,
 • Տորմէ տեսողըն սարսաիին .
 Աստուածն Յիսուս բազմի ի նմին ,
 Հարգաքննէ զամենեսին :

Հարցնե՛ք բանիւրն սիրալիւր
Յոյժէ դողան երկինք 'ւ երկիր .
«Ընկե՛ր , վառն է՛ր այսւր մըտի՛ր
Երբ հարսանեաց հանդերձ չունիր :»

Յայնժամ բերանքըն պապանծին ,
Զի պատահաւ տալոյ չաւնին .
Այլ որպէս մոմ ի մէջ հրբին
Յաստուածային յահէն հային :

• . . Ումանց ասէ ձայնն ահագին .
• Գնա՛յք ի խաւարն աղջամղջին ,
Անդ լալ աչաց ձեր եղիցին
Եւ ատամուռն ձեր կրքերտին : •

... Յայնժամ ջոկէ նա յիրերաց
Զմաքուր օդիսն ի սեւ ալծեաց .
Դասէ զօդիսն յալմէ փառաց
Զայծս ի ծախմէ նախատանաց :

Գետքըն հրեղէն յորդահոսին .
Եւ բարկութիւնքն բորբոքին .
Սաստիկ գոչն հառաչագին՝
Ճիչ թառնայով դասքն հարին :

Տանջանալարանքըն պատրաստին
Ըստ զանազան գործոյ չարին .
Զկարէ քըննել միտք մարդկային
Զոր լինելոց է անց նոցին :

Ի վերուստ Տէրն ահագնագին,
Ներքուստ զլժոխք բացեալ ինին.
Ի ձախմէ դասք դիւաց գնդին,
Յառմէ հրեշտակք ցասմամբ Ի ին:

... Մեծ է երկիրը դառա՛ստանին
Քան ըզգժոխոց հո՛ւր զեհեհեին .
Քանզի երկինք 'ւ երկիր շարժին
Ի բարեկո՛ծեանց դա՛տաստանին :

Է. գլուխը Դոժդեփին չարչարանքներուն նկարագրութիւնն է, որուն մէջ կէսը կըրկնութիւն, թուութիւն, աննաշաղկապութիւն է, բայց միւս կէսը, հոյակապ, մեր միջնադարին քանակական կր պարունակէ. հոգը կտորներէն մէկ քանին կը պարունակէ.

Մերն է տաբերս հիւզէն ծովին ,
 Ի խորս ներքին յատակ ստորին ,
 Տոյժ հեռագոյն ամենեւին
 ԿԱՐԱՐԱՐՈՒՄ աստուածային . . .

... Ձորս առգ տանջանքն գրիւովին
Ըստ չորս հիւժոցս ինչ պատրաստին .
Իսկ ըստ գործոց զանազանին
Պէտպէս լըլիւնք կայ ընդ նոսին :

Դեմ երեսաց հօր զեհնին ,
Եւ ի յետստ ստումանին .
Անցուն որդունք յայտն դասին ,
Ձախմէ խաւարն աղջամղչին :

... Ի հրոյ բերանքն պապակին ,
Երբտով ատամքն կտիկովին ,
Երծին որդունք զմարմինն նոցին ,
Վէրքն յատամանքն խորովին :

... Ի կայծակնց վերայ ներքն ,
Այս է նոցա միշտ անկողին .
Եւ ի հըրոյ մէջ մաալին .
Ձար է հանգիստն անանց նոցին :

... Անդ արտասուքն ի ծով դառնայ
Եւ եռացեալ ձայն զնոս .
Աղաղակն գոյժամբ նոցա .
Ձի բարկութիւնքն բաժանայ :

Այն հօրն այլ չէ անցանելոյ ,
Եւ այն առունքն ոչ հալելոյ ,
Որդունքն չեն մոռանելոյ ,
Խաւարն չէ ի լոյս գալոյ . . .

**Գրքին զուս աստուածաբանական կտորնե-
րուն մէջ զուարեայի է « կող չին նութուած
զուսներէն» ԺԼ. գլուխը , ուր մեր կնատեաց
վանականը յայտը պատկերներ կը գտնէ չարա-
ղէտ Սեւային ու էնկից բղնաղ « յաւառնապէս
աղիւսներ» սեռին վտանգաւորութիւնը արտա-
յայտելու համար . « վանական երգիծանութեան »
հետաքրքրական է՛ մը կարելի է նկատել յայդ
կտորը .**

... Կամ գի զողն ու՛ր է անբզայ
Գնքն ըստ ինքեան քան իմանայ ,
Վասն այն զրնոցն խոր չը կայ .
Ձինք որ զըզ՞ քուս հեւատայ :

Կամ գի գատարկ է մէջ՝նորս ,
Պարարտ ուղեղ ի նմա չըկայ ,
Եւ զինն իրօք ոչ իմանայ .
Այլ քինս տեսնու աչօք ցանկայ :

Կողքն նրժան է պինդ ուղեղ .
Բայց մէջն փուն չեղով ի ի .
Կիւրն քեսօք լաւ կու երեւի ,
Բայց տեսանոցն կը խաբուի :

... Եւ զի կողն է աղիւնանիւ .
Կնոյ գէմքն նեւ , իւր տեսն մեւ .

Ով որ հայի ընդ կընոց գեղ ,
Նորա խոցին ալ չըկայ դեղ :

Դարձեալ կողն է նրժան Թրքի ,
Խոցեաց զկլամ քանիւ լեզուի .
Կնոց լեզուն սուր է երկտայրի ,
Ձով ու խոցէ՛ այլ չըբժըշի :

Եւ զի կողն է անհաւասար ,
Մին կոյսն փոս , մին կոյսն դար .
Դիմօքն սէր ցուցն արդար ,
Իսկ սիրտն խեղ զազանաբար :

**Այդ չարքին ամենէն հետաքրքրական կտորը՝
Ձարին իսկութիւնը բացատրել ձգտող գլուխն
է . հաւանական է որ Սիւնեցի հոգ ամփոփած
է քնի որ եկեղեցւոյ Հայերը դարերէ ի վեր
քսած են այդ աստուածաբանական (ու փիլիսո-
փայական ալ) մեծ ու իսկապէս չանեկան հար-
ցին վրայ , (ի՞նչ է Ձարը եւ ուսկից ծնած է .
Աստուած բարի ըլլալով ինչո՞ւ ծնունդ տուած
է Ձարին , եւ եթէ Աստուած չէ գայն ծնողը ,
ուսկից յատա՞ եկած է) Բայց այդ գլխուն մէջ
բանաստեղծօրէն բացատրելու համար Ձարին
մասին աստուածաբանութեան յղացած կարծիք-
ները , կան չարք մը պատկերներ , տողեր , դար-
ձուածքներ , շատ սիրուն , եւ որոնք մեր բա-
նաստեղծին կնիքը կը կրեն եւ իր ստեղծումն
ըլլալու են .**

Ո՛վ հիացմամբ զարմանալի
Եւ տարակոյս անընկնիլ .
Ստիճեալ էակ ընդեմամբ քերի՝
Ձար խարաղիւ ապականի :

Նախ քննեցողք Ե՛կ գին է Ձար
Եւ կամ ո՛ւստի նորին պատճառ ,
Որ հրեշտակցն էած խաւար՝
Եւ միւր բնութեան մահ կրկնապար :

Անն է անգղայ եւ անկատար ,
Ոչ է ստեղծուած մեզ հաւասար .
'Ստ իրեան ոչինչ , անունը Ձար՝
Առնէ վրեժս հրգորարար :

... Ե հիացումն գիս պատեալ ,
Կամ զարմացմամբ տարակուսեալ .
Ե՛կ զՁարն որի՛չ Աստուած ստեղծեալ ,
Մտառի եղեւ նա գոյացեալ :

... Այս մեզ անկաս է գիտեցող ,
Ե՛կ Ձարն ո՛ւստի է 'ւ անգոր .
Միտք որ որդւն Գան Մի Յիւլու
Առ անհասին բաղձանալոյ :

Բայց ըստ կարծեացն մաքրկային
'Յաւաճուած մըտօք սնորհն
Սակալ քընեմբ վասն սորին
Զի՛նչ է յատուկ Ձարն ըստ իրին :

Ոչ է ստեղծեալ Աստուած ըզեւ ,
Այլ ի գործելն գոյսեայ ,
Որպէս ըզմտ յերիբ վերայ
Որ շնոթանալն երեւնայ :

Սա իմացմամբ է սոսկ միայն ,
Ան է աեղոյ եւ անսահման .
Ի գործածելն գոյսեան
Եւ յոչ գործելն անեղոյ միտն :

Որպէս ըզմոհն ի սուսերին
Առանց հատման ոչ կատարին ,
Այլ կայ ծափկեայ ի մէջ նորին
Որպէս աեղոյ անեւեկն :

Եւ որպէս հօր լուսապայծառ
Վառէ ըզրիմն իր հուսար ,
Այսպէս զիմաք սորելն Ջար
Ում հանդիպի առնէ խաւար :

... Որպէս բնութեամբ Բարին միշտ է ,
Եւ յոչեթի ի գոյ ածէ ,
Դիմակց դորին Ջարն ոչիկն է ,
Ում հանդիպի ոչլեւաքնէ :

Պակասութիւն Բարոյն ի Ջար ,
Որպէս անկայ տեղին խաւար . . .

Իր բոլոր թերութիւններով մէկտեղ , Աղաւ-
գիբր մեծնապէս շահեկան ու կարեւոր գրական
տաքերման մին է և Հ. Պոտուրեան մեծ շնորհա-
կարութեան արժանի է՝ երեսն ամեամ ըլլալուն
համար Առաքել Մկենցեյն և Այդ մալլ, դաժան,
բարբարոս, անհաշակ, միամիտ ու խռովաշփոթ
բանաստեղծին մէջ , հանճարի լոյսը կը փայլի
մերթ , ամենէն թանկագինը լոյսերուն , եւ որ
չառ յանախագէպ չէ մեր ինն գրականութեան
մէջ , Հայոց միջնադարեան մասնաճառութեան
վրայ խառող մը այլ եւս պիտի չկրնայ զանց
անելն Առաքել Մկենցեյն, որ իր լուսագոյն էջե-
րուն ինքնատիպ ու չղուտ գեղեցկութեամբ
զինուած՝ կուգայ հոն իր տեղն ընդ միշտ գրա-
ւել՝ առաջին կարգին մէջ :

Մինչ Հ. Պոտուրեան կը շարունակէ իր
յոզմանս ու բազմաթիւն պեղումները մեր ինն
գրականութեան անտիպներուն չեղակոյրտին մէջ ,
Հ. Ղազիկեան կը ճոխացնէ շարքն իր գեղեցիկ
թարգմանութեանց , Տանթէլէն ու Օսմանէն յե-
տոյ , Վիթթորիա Աղանուրը , յետոյ Լէփոպոյսին
կը ձեռնորդ հայերէնի վերածուկնայն . հիմա Լե-
նէական թարգմանութիւնն մին է որուն կը
ձեռնարկէ . եւ ունի պատրաստ ամբողջական
թարգմանութիւն մը Թատայի Նուռապիւն Ա-
գասեային :

Գրական գլուխ-գործոցի մը իսկապէս յա-
ջող թարգմանութիւնը ամենէն գեղար ու հագ-
ուապիտ բաներէն մէկն է բոլոր գրականու-
թեանց մէջ , Մեծ բանաստեղծի մը գործը իր
լեզուէն ուրիշ լեզուի մը փոխադրելու համար ,
չի բաւեր երկու լեզուներուն խորին հմտութիւնը
կամ տաղայափական կանոններու գիտակցու-
թիւնը . պէտք է թարգմանիչը արուեստագետ
ըլլայ ինքն ալ , պէտք է քնազիրն « գգայ » եւ
զայն նոր լեզուով մը « վերաստեղծէ » . Ասոր
համար է որ լուսագոյն թարգմանութիւնները
անոնք են որ ինքնատիպ բանաստեղծներու ձեւ-
ոյով են կատարուած (օրինակ՝ Քրանսական գրա-
կանութեան մէջ՝ Պոտլէրի թարգմանութիւնն
Էսքար Բօի , Լըքոնթ Թր Լիլի թարգմանութիւ-
նը Հոմերի , Եսքիլի , Մոփոկի , Շաթոպիանի
թարգմանութիւնը Միլտոնի . բայց ինքնատիպ
բանաստեղծներէն շատ յիշեր ժամանակ կը
կորսնցնեն ուրիշի մը դործը թարգմանելու ,
որովհետեւ իրենց իրենց աննախկին գործն ու-
նին կերտելու . եւ կամ՝ եթէ այդ գործողութիւնը
ընեն , ափի կ'ըլլայ իրենց կեանքին մէջ բացա-
ռիկ զէպք մը՝ չափազանց սիրուած այս կամ
այն հեղինակին կամ քանի մը հեղինակներու ի
նպաստ միայն կատարուած : Հ. Ղազիկեանի
պարզապէս աւելի հաղուսաղէպ է եւ զարմանալի .
ստեղծագործ բանաստեղծ մը չէ ինքը . բայց իր
թարգմանութեանց լեզուին , ոճին , տաղաչա-
փութեան մէջ ինքզինքը կը յայտնէ իրական
արուեստագէտ . ասիկա բարիթարգմանութիւն մըն
է մեզի համար , որովհետեւ . շնորհիւ այս հան-
գամանքներուն , մենք պիտի ունենանք գլխաւոր
գրականին հրաշակներուն աշխարհաբար տա-
ղաչափեալ գեղեցիկ թարգմանութիւնը՝ նորր
արուեստագէտն մը ձեռնորդ յօրինուած :

Ճաշակը որով Հ. Ղազիկեան իր հայերէնին
մէջ՝ կ'ընտրէ բառերը , զանոնք կը գտաւարէ եւ
կը հիւսէ իր տողերը , եղանակը որով կ'ըմբռնէ
ստեղծարարին յատուկ հրապոյրը ու տաղաչափ-
ուած լեզուին թեթեւ երաժշտութիւնը , այն կեր-
պը որով մեր աշխարհաբարն բոլոր ուրոյն գեա-
ղեցիկութիւններն ու շնորհներն կ'աւանդէ , իւրա-
ցուցած է եւ գիտէ տեղին կիրարկել , ամէն
գովեստէ վեր են . Այլեւայն ինքն իսկ , որ ստեղ-
ծագործ քերթող մըն էր՝ մեծ ափսոսով ու կրա-
կուտ երեսակալութեամբ , ինքզինքն այդ ճաշա-
կէն զուրկ ցոյց տուած է յամախ՝ թէ՛ գրաբարի
եւ թէ՛ աշխարհաբարի մէջ :

Իսկ չեմ ուզեր որ Հ. Ղազիկեան անթերի
եղած ըլլայ իր ցարդ հրատարակած բոլոր թարգ-
մանութիւնը մէջ . Տանթէլի Դոնալդին թարգ-
մանութիւնը , մին իր ստալիկ փորձերէն , պա-
կաններ չառ ունէր . Այստեղեք եւ Լեփոպոյսին
քիթիտաններուն Թարգմանութիւնը անհուսա-
պէս ուղիղ գեղեցիկ էր , բայց անանց մէջ ալ
զիւս կային ինկուսթիւններ . Հ. Ղազիկեանը կը
յիւրմտէր մերթ գրաբար այնպիսի բառեր կամ
բարդութիւններ՝ ունեց խորթ են ինքի համար ,
խորթ՝ որովհետեւ՝ մնաած բառեր են , կամ

«քիլե» դարձած խորհուրդները, մինչ անոնց փոխարէն աշխարհաբար համարժեք աւելի կենսական բառեր երբ կան նախորդելի պէտք է մըշտ համարուին :

Հ. Ղազիկեան ցոյց կու տար նաև չըմանց եւ սողանցութեանց մէջ չափազանցութիւն, ինչ որ մերթ իր սողները բռնազօրակի կը վարձնէր : Դիտեմ որ Հ. Ղազիկեան այսպէս ընել ինքզինքն ստիպած կարծած է՝ բացարձակ հաստատմութեամբ կազապարելու համար Աղանուրի ու Լէոնարտի բնագիրը ուր չըլտմներն ու սողանցութիւնները յաճախադէպ են : Բայց մեր աշխարհաբարը որոշ չափով մը միայն կը վերցնէ այդ սողանցութիւններն ու չըլտմներն : այդ չափէն անդին երբ անցնիք, իզուրն այլ եւս կը կորսնցնէ իր բնականութիւնը, ու սողները կը դառնան անստիպործ ու նոյն իսկ մթին Աստուծոյ բոնոր ինչ միայն այդ հոյակապ թարգմանութեանց մէջ, ուր կը միտային անթերի կատարելութեամբ տուններ, օգային թիթեւութեամբ աստղ թաւալող, չնորայի նազանքով մը օրօրուող սողներ, սողներ՝ որոնցմէ աւելի գեղեցիկները չեն գրուած ու չեն կրնար գրուիլ մեր աշխարհաբարով :

Այդ, Թաստիկ Ետեւադեմ Ազատեանի թարգմանութիւնը, որմէ երբ մը ինձ ցոյց տուաւ Հ. Ղազիկեան՝ վերջին անգամ Վենետիկ գրառուած միջոցիս, ունի բոլոր յատկութիւնները եւ զերծ է մէկ քանի թերութիւններէն զոր վերեւ նշանակեցի : հետ, այլ եւս Հ. Ղազիկեան, իր արուեստին զենիթն է հասած : աւելի բնական, դերասան, չնորայի սողներ, պատմըւածքի աւելի զոդոր, յստակ ու վայելուչ ոճ, աշխարհաբարի սիրունութիւններն արժեցնելու աւելի կիրթ ու ճարտար ճաշակ կարելի չէ երեւակայել : Այդ երբք, որուն ընդօրինակութիւնը հաճեցաւ ինձի տալ Հ. Ղազիկեան, կը հրատարակուի Անսիիի այս թիւին մէջ :

Միեւնոյն կատարելութիւնը գտայ նաեւ Ենէականի Ա. Կրկին թարգմանութեան մէջ, զոր Բազմակից հրատարակեց այս օրերս : Հ. Ղազիկեան այլ եւս տիրացած է արուեստին : այլ եւս օտար մեծ բանաստեղծները իր մէջ պիտի գտնեն թարգմանիչ մը որուն նմանք քիչ կայ ու եւ ազգի մէջ : Հոտ սակայն, Ենէականի այդ աշխարհաբար թարգմանութեան երեւութիւն մէջ, կայ ուրիշ մէկն ալ զոր պէտք է չնորայեալը, այն է Ս. Ղազարու արքայապար : Ենէականի աշխարհաբար թարգմանութիւն մը Վիեննայի վանքին մէջ, ուր Ալիան ինչն իսկ աշխարհաբարը « քուրչի կտոր » կ'անուանէր, ուր Վիրգիլի եւ աշխարհաբարի զուգակցութիւնը հայհոյանք պիտի նկատուէր երբեմն, ուր Վիրգիլի մը յետոյ Ենէականի նոր թարգմանութեան մը ձեռնարկելը սքաւազմութիւն ցոյցի կրնարուր կատարել, ազուր ու յանդուգն նպատակէն մըն է, որ ցոյց կու տայ թէ Ս. Ղազարու վանքը կենդանի է, քանի որ կրնայ վերաորոգուիլ, քայլի փամբանկին հետ : եւ արքայաբ մը, որ ասեկա կ'ըմբռնէ, կը թայտարէ եւ կը քաշակերէ,

արժանի է չնորայեալութեան :

Պարզապէս հրաշայի է Ենէականի այդ աշխարհաբար թարգմանութիւնը : մեր աշխարհաբարը՝ այդպէս զօրածածուած՝ կրնայ միգիլ գրաբարին հետ : իսկ հարազատութեան տեսակէտով, նկատել ունենալով ինձ հաղորդուած տեղեկութիւնները, Հ. Ղազիկեանի թարգմանութիւնը աւելի մօտ է բնագրին քան Հերմիւզիլը : այս հարցը լատիսագէտները պէտք է վճռեն : քայց փրօքմէսօր Թեմա, քաղմամուտ գրականագէտ լեզուաբան հայագէտը, Ներսէս շակ ու խոտապահանջ մարդ, զրեւ է Հ. Ղազիկեանին՝ այդ թարգմանութիւնը կարգալէ յետոյ՝ « Պէտք է ձեզ շատ գովեմ » : ասեկա արդէն մեծագոյն թարգմանութիւնն է սողանցութեան Միլիթարեանին ջանքերուն :

Երկու բան ունիմ գետնկատելու այդ թարգմանութեանց մէջ : Նախ՝ ըի խոգրուր Մեր նախնեաց քերթութեաններուն մէջ ըով վերջավանկերը անշեշտ ըլլալով՝ միշտ յաջորդ հոտածին մաս կը կազմեն :

Մատնակ մեկ ծանուցալը

եւ երկայնիցը մերձադը,

Սուր Գարբիլի եւ Միքայի

Շրջուակալեթ' Թարթիւղն,

Որ Աստուծոյ կայք առաջի

Մարմի ըզմե'րքն փրկուի'ն : (Ե. ՇՆՈՐՀԱԼԻ)

բայց աշխարհաբարի մէջ ը տառը իբր յօդ եւ իբր հայագրականացուցիչ՝ անուանօրէն աւելի յաճախ կը գտնուի բառերուն վերջը քան գրաբարի մէջ, (եւ արգէն գրաբարի մէջ՝ ըով վերջացող բառ չկայ, այլ միայն ը ձայնաւորով վերջավանկ, սրբօրն, կայսրը, եւն.) : արդ՝ անկարելի կը թուի ինձի այդ անհամար ըրեր միշտ յաջորդ հոտածին անցընել, առանց յաճախ տողաբանագրութիւնը դարձրելու : եթէ գետ կան թէ՛ Թաստիկ եւ թէ՛ Վիրգիլի թարգմանութեանց մէջ քանի մը — չափազանց տակաւաթիւ, — անուր բնական տողեր ու պատմաւոր՝ գրեթէ միայն, ընէ :

Ե սըրտին խոր՝ Պարիսի դատաստան :

Մեր ժողովրդական բանաստեղծութիւնը ըր երբք միւս հատածին չի կցեր : առասաններն ալ նմանապէս : Այդ ալ հակադրած ծայրայեղութիւն մըն է : Աստով՝ մեր աշխարհաբար հրատարակող ինքզինքը պիտի զղկէր ներդաշնակութեան հոգաւորականակարգ տարբէ մը, որովհետեւ երբ այդ չեւթի անոնն ու սողին բնականութեան պահանջը հաւատարապէս յարգուած են, ցոյցիցիմէ արգելի :

Եւ ԿՅ Վիրգիլի վերջին վերջին է, եւ պէտք է միշտ երբ մը գտնել : պէտք է ըով վերջավանկները միշտ յաջորդ հոտածին անցընել, որովհետեւ անտանելի է վազը, մայրըդ, ասորդի պէս բա-

ներու վերջին վանկը հասածի մը վերջը թողուլը իսկ ըով վերջացած վանկերուն համար, պէտք է ընդունել իբր ընդհանուր կանոն՝ ըր անցնելը յայրորդ հատածին, բայց մերթ թոյլ ապա զարտուղութիւններ, իբր « քրթողական ազատութիւն » աստով տողերու անարականութեան անպատեհութեանը առաջին առած ու նաեւ բոլոր հատածներուն վերջավանկին չնշատուած ըլլալուն երաժշտական ծայրայեղ միօրինակութիւնէն ալ խոյս տուած կ'ըլլանք։ Տէր այդպէս, Հիւկօ, Փրանսական Ապրիլեանորէնին միօրինակութիւնը խզելու համար, մտցուց նորութիւն մը, այն է՝ մերթ տողը բաժնի երեք շտապականի, իրիսանակ միշտ երկու վեցավանկի բաժնից։ Արդէն, ուշադրութեամբ քննելով մեր ամենին խառնապահանք ու կանոնաւոր տալիս փոխելու ասանակներով, չէ՞ որ՝ եթէ ըր իբր անշուշտ վանկ յայրորդ հատածին կ'անցնեն, բայց հատածներուն վերջը լաճան ունին բաժնի որ չեղանոր չեն. ահա օրինակներ Հ. Ղազիկեանին։

անգործածելի է՝ մեր արեւմտեան աշխարհաբարին համար, քանի որ նախ Գնդուած է՝ տեղի տալով ան, անոր ձեւին ւ նէն ձեւը կրնար հոլովել։ չափ չափ կարելի է ունենալ ներս, ներսնէ, ներսնով (եւ այն ալ ինչպէս ազեղ է ներս՝ իբր արական հոլով գործածուած, Հայցական կարելի չէ. (տեսայ նե՞, նե՞ն, զնե՞) ներսնէ Գուրանը գործածած է, բայց խորթ է. յոքնակի մէջ քնաւ կարելի չէ. նիս՞, նեցա՞, նեցանե՞, նեցանե՞վ։ Եւ ասոր համար է որ Հ. Ղազիկեանի թարգմանութեանց մէջ՝ էական գերանունի իզականը միմիայն նե եւ ներս ձեւով կ'երևայ։ Արդ, այդ իզականը պէտք է իր բոլոր հոլովներով գործածել, կամ քնաւ չգործածել, եւ կը կարծեմ, թէ անհունապէս նախընտրելի է ինք (նոր. էն, զէն, զէնիկա. էնիկը, լնորմէ. լնով. էնոք, էնոց, զէնոք, էնոցմէ, էնոցմով), իսկ առեւտրայող համար նէ, նորա, նորանք, եւն. քանի որ նէ, նորա, նրանք՝ այժմ ընդունուած ձեւն է իբր էական գերանուն։

- .. Ու կը մըրքին կը փոքրին երկրի՝ վրայ . . .
- .. Ձոյգ բեռներն, եների՛ն մէջ կը շույս . . .
- .. Ըստէկ բառի փայտառներ. ամէն ինչ . . .
- .. Կեմոնայ Տրիտոնի՛ն եւն միսին . . .
- .. Ու կը դառնա զէ՛պ ի փախուց փոքրիկան։

Վրայ, մէջ, ինչ, հետ, ի, հատածներուն վերջը դրուած, այնչափ անշուշտ են որչափ ըր Միւս նկատողութիւնս՝ էական գերանուններու իզականին մասին է։ Հ. Ղազիկեան կը գործածէ մերթ նե, ներս։ Անանիոս ընթերցողներուն ծանօթ են այն յօդուածներս որ ես առաջարկած եմ ընդունել մեր աշխարհաբարին մէջ իզական գերանունի համար՝ հե, հենդ, հենով, եւն. ձեւը. մինչեւ ցարք ոչ ոք ձայնակցեցաւ, բայց ոչ ոք ալ նականակ կարծիք մը յայտնեց։ Ամեն պարագայի մէջ, կամ պէտք է քնաւ չգործածել էական գերանունի իզականը, կամ անհրաժեշտ է հե, հենդ ձեւը ընդգրկել։ Նեն

Վերջապէս համար այս քրոնիկա՝ ուր Ս. Ղազարու վերանորոգ կենսականութեան մասին խօսեցայ, լուսադոյն բարի զոր կրնամ ընել՝ մասնանշելն է՝ գրական քննադատութեան հոլովապ էջերու այն շարքը զոր Հ. Անդրիկեան կը հրատարակէ Բաղնայկային մէջ՝ Գեղեցիկը լեզուին մէջ տիտղոսով՝ նորաճաշակ ու հնարամիտ քննութիւն հին հայերէնի կրած այլազան ձեւերուն ոսկեգաղէն մինչեւ անկման դարերը, ու փափկեանց վերուժուած գեղեցիկ գիտական արժէքի տեսակին ու չափին զոր ցոյց տուած է մեր հին գրականութեան վարպետներն իւրաքանչիւր իր դարուն, դպրոցին, խառնուածքին հաճեալ։ Ու պէտք է ուշադրութիւն հրաւիրեմ Նիկիոսի՝ ու արդէն իսկ ինչ նախապ ու հոգի բանաստեղծի մը վրայ, Անարոն, որ կը ծագի Մուրատ-Ռաֆայելեան վարժարանէն, եւ որմէ քերթուած մը կը հրատարակեմ Անանիոս այս թիւին մէջ։

Ա. ԶՕԳԱՆԵԱՆ

